

תקציר

מחלקת המשטרה והדומה באימפריה הצארית (1905-1917)

קזקביץ' ולדיסלב

כתוצאה מהתעמולה הסובייטית נוצר דימוי שלילי של מחלקת המשטרה ומנהלי החקירה הפוליטית הכפופים לה (בין היתר מנהלי הז'נדרמריה במחוזות). בתקופה הסובייטית, מנהלי החקירה פוליטית נתפסו כאנשים עסוקים בפרובוקציה, לא יודעים רחמים ועוברים על החוק על מנת לדכא את התנועה המהפכנית. ליצירת הדפוס הזה תרמו לא מעט, היסטוריונים, סופרים, וקולנוענים סובייטים, שפעלו על פי האידיאולוגיה של המפלגה הקומוניסטית.

זמינות תיקי מחלקת המשטרה, לאחר קריסת ברה"ם, מזמינה לבצע מחקר אובייקטיבי, אשר תבהיר את תפקידו של מחלקת המשטרה והגופים כפופים לה בהיסטוריה של האימפריה הרוסית המאוחרת. לדעתי, חשוב במיוחד לבחון את מדיניותה של מחלקת המשטרה כלפי המפלגה הליברלית (KDP) והמפלגה הרבולוציונית (RSDRP) בעת בחירות ל-דומה, כיוון שבמעשים או חוסר מעשים של מוסדות החקירה הפוליטית היה תלוי אם ייבחר חבריהן של המפלגות הללו ל-דומה. בעבודתי ניסיתי לברר

האם מנהלי החקירה הפוליטית שאפו להתנהג בהתאם לחוק או היו מקרים שהפרו אותו בכדי למלא את משימתם.

על מנת לענות על שאלות אלה, עיינתי גם במסמכי מחלקת המשטרה (חוזרים של שר הפנים, התכתבות בין מחלקת המשטרה למנהלי החקירה פוליטית במקומות, דו"חות של האחרונים למחלקת המשטרה וכו') וגם בחומרים של המפלגות שבבדיקה (תמלילי כנסים וועדות, זיכרונות של חבריהן וכו').

מהניתוח עולה כי הממשלה ברצונה לעקוב תחילה אחרי מפלגת הקדטים לא אסרה על פעילותה כשהיא היתה בחיתוליה וכתוצאה מכך מפלגת הקדטים השתתפה בבחירות ל-דומה הראשונה כמפלגה לגלית. מדיניות הממשלה כלפי הקדטים אופיינה על ידי העיקרון שהוא המפלגה אינה מנועה מעשיית תעמולת הבחירות כל עוד אינה מפרה את החוק.

פעילותם של הקדטים ב-דומה הראשונה ובמיוחד חתימתם על כרזת ויבורג, שקראה לאי ציות לחוקים, הביאו לשינוי מהותי במדיניות הממשלה כלפיהם. אם לפני כרזת ויבורג הממשלה הגדירה את הקדטים כמפלגה "אופוזיציונית" אזי אחריו היא נתפסה בעינייה כמפלגה "מהפכנית". לאחר ויבורג ראש הממשלה הורה "לשים קץ" לקדטים. הם כבר לא נתפסו כפרטנרים אפשריים לשיתוף הפעולה בתחומי ההרפורמות ברוסיה כי הקדטים בחרו באמצעי מאבק מהפכניים ובכך הוציאו את עצמם מחוץ לשדה המשפטי. בעשייתם כך הם אבדו בעיני האליטה

השלטת אחד הקריטריונים החשובים ביותר של האופוזיציה שהוא איסור מוחלט להשתמש באמצעים בלתי חוקיים¹.

האליטה השלטת ראתה את הקדטים כהתאספות של אנשים שחתרו להגיע למלוא השלטון ובעלי שאפתנות שאין לה גבולות מבלי היותם אנשים מנוסים בתחום ניהול המדינה, חסרי כשירות פסיכולוגית והשכלה מתאימה לניהול וללא כל רצון להתעמק בענייני המדינה.

לאחר כרזת ויבורג הממשלה הנחיתה מהלומות על הקדטים בכמה כיוונים:

- (1) "טיהור" מנגנון המדינה. החוזר של ראש הממשלה סטוליפין האוסר על הקדטים להחזיק במשרות ממשלתיות הביא לבריחה משורות המפלגה מתוך רצון חופשי ולפיטורים כפויים.
- (2) סירוב הממשלה להעניק הכרה חוקית למפלגת הקדטים פירושו שהיא הייתה מנועה מהשתתפות במסע הבחירות ל-דומה באופן חוקי.
- (3) חוק בחירות חדש, ששלל זכות הבחירה מבוחרים רבים של מפלגת הקדטים צימצם כמעט פי שניים את מספר הקדטים ב-דומה.

(4) פתיחת תיקים פליליים בגין השתייכות ל"ארגון אסור לפי חוק" (סעיף 124 לחוק העונשין). על הקדטים לא הטילו עונש קולקטיבי. חברי ועדי המפלגה, זוכו על ידי בתי המשפט (קדטים אחדים שהפרו את החוק הוענשו), העובדה כשלעצמה מעידה על היותה ברוסיה מערכת משפט עצמאית. תיקים פליליים נגד הקדטים נפתחו גם הלאה, אבל זו כבר הייתה נחלת לוחמים אידיאולוגיים נגד הקדטים כמו חבוסטו, המושל של פלך נז'ני נובגורוד, והפרשות האלה לא הסתיימו בענישה.

רדיפת השלטונות את הקדטים הביאה לכך שמפלגתם, לדבריו של מנהיגם מיליוקוב, הפכה ל"פיקציה". הקדטים חששו לגלות את זהותם המפלגתית והעדיפו להציג את עצמם כ"פרוגרסיסטים". ועדי המפלגה בפרובינציה קיבלו צורה של "גרעינים", שכללו בתוכם כמה אנשים. הם החלו לתפקד במהלך בחירות ל-דומה ובעת ביקורים של חברי סיעת הקדטים ב-דומה.

מדיניות של רדיפה ה"רכה" של הקדטים באה לידי ביטוי בהנחיותיה של מחלקת המשטרה למנהלי החקירה הפוליטית. נאסר עליהם לקבל החלטות כלפי הקדטים באופן עצמאי, כפי שהם נהגו לעשות במקרה עם

¹ כיצד הטענה הזאת מתיישבת עם העובדה כי סטוליפין במהלך כהונת ה-דומה השניה הציע למיליוקוב לעשות לגליזציה למפלגתו תמורת גינוי הטרור? כפי שמראות עדויותיהם של שרים בממשלת סטוליפין, ההצעה היוותה תכסיס טקטי מצידו, שמטרתו היתה לפלג את החזית האופוזיציונית-מהפכנית המשותפת, ולאחר מכן היה אפשר כבר לחשוב כיצד לנטרל את הקדטים.

המהפכנים. עליהם הוטלה משימת המעקב אחרי הקדטים בעוד שהחלטות לגביהם הוסמכו לקבל רק מושלי פלכים.

הקדטים חשו את ידה הכבדה של המדינה על עצמם במיוחד בעת הבחירות. החל מבחירות ל-דומה השניה הסכמי בחירות נכרתו על ידי הקדטים בסידיות: *בזמסטבו*, ובמקומות מגוריהם. שיטות הדיכוי שננקטו על ידי השלטונות כלפי הקדטים במהלך הבחירות, החל מהבחירות ל-דומה השניה, כללו בתוכן בין היתר: חיפושים, החרמת ספרות מפלגתית, ואפילו גירושים. השיטות האלה היו זהות לאלה שבהן השתמשו נגד המהפכנים אך השימוש בהן כלפי הקדטים נעשה בקנה מידה קטן ביותר. יעילות של אמצעי הרדיפה האלה שאפה לאפס. הקדטים המגורשים נבחרו ל-דומה. רק שינוי חוק הבחירות הביא לצימצום משמעותי במספר הקדטים ב-דומה.

השלטונות בכל זאת השאירו לקדטים מקום מסויים לתפקודה של מפלגתם, דבר שהיה יכול לגרום למהפכנים לקנא בקדטים, אך ההקלות אופשרו בעיקר בערי בירה (פטרבורג ומוסקבה). הועד המרכזי של מפלגת הקדטים התכנס באופן סדיר. כשהממשלה אסרה על הקדטים לערוך כנסים מפלגתיים, הם החלו לכנס פעמיים בשנה ועידות מפלגתיות בסיעת הקדטים ב-דומה והממשלה ידעה על כך. מנהיגי המפלגה נבחרו ל-דומה באופן סדיר. בשליטת הקדטים היו 25 עיתונים בפרובינציה. העיתון המרכזי של המפלגה *Rech* יצא לאור כמעט ברציפות מ-1906 ועד ל-1917.

לגבי מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית הרוסית (RSDRP) בקרב האליטה השלטת שרר קונצנזוס: מהפכנים נתפסו בעיניה כאנשים חולים, והיא השתמשה לגביהם בכדי לאפיינם במונחי הרפואה. לדעת האליטה השלטת המהפכנים היו אנשים שנטרפה דעתם, ובעלי תודעה עכורה. נטישת אלוהים על ידי המהפכנים הביא לכך שהם הפכו לאחוזי שטן, אחוזי "רוח הגאווה וההתנגדות". המהפכנים תוארו במונחים של האינפקטולוגיה והאפידמיולוגיה כגון: "דבר מוסרי", "צערעת מהפכנית" וכו'. בעיני השלטונות המהפכנים היו כמו בוגדי מולדת, רוצחים וגנבים. המהפכנים הוצאו על ידי האליטה השלטת אל מחוץ למסגרת החברה תרבותית-אנושית, וקיבלו כינויים כמו "חיות סנטימנטליות", "חלאת אדם" ו"אספסוף".

פעילות של RSDRP נרדפה על פי החוק, בין היתר גם השתתפותה בבחירות ל-דומה. מנהלי החקירה הפוליטית "חיסלו" מיד את כל אירגון מהפכני שהוקם. בתנאים כאלה המהפכנים היו מנועים מניהול תעמולת הבחירות ומלקיים דיון חופשי לגבי מועמדים מטעם ל-דומה. המקום היחיד בו המהפכנים הרגישו את עצמם בבטחה היה היער. היער הפך למקום בו המהפכנים לא רק דנו במועמדים ל-דומה אלה גם בענייני המפלגה.

דאגה מיוחדת במחלקת המשטרה עוררו מועמדים ל-דומה מטעם המפלגות המהפכניות. מחלקת המשטרה הורתה למנהלי החקירה הפוליטית לנקוט ב"כל מאמצים" כדי למצוא ראיות מפלילות נגד מהפכנים – מועמדים לחברי ה-דומה לפתיחה בחקירה פלילית נגדם. בשאיפתם למלא פקודה הזו מנהלי החקירה הפוליטית ביצעו מעקב "חיצוני" ו"פנימי" אחריהם וגם פרלוסטרציה של מכתבים שלהם, אך ברוב המקרים נאלצו להכיר בעובדה כי למרות האמצעים שננקטו לא עלה בידם לגלות ראיות מפלילות. המהפכנים המודעים לכך שאחר מועמדיהם ל-

דומה מתבצע מרדף אסרו עליהם להתעסק בענייני המפלגה. מנהלי החקירה הפוליטית המיואשים דיווחו למחלקת המשטרה על המהפכנים שנבחרו ל-דומה.

העובדות האלה מעידות על כך שמנהלי החקירה הפוליטית ברובם פעלו בהגינות, כי נגד המהפכנים - מועמדים ל-דומה לא נפתחו תיקים פלילים מפוברקים כדי באמצעותם לשלול מהמהפכנים לפחות זמנית את זכות הבחירה. הפיקוח מצד התביעה (the prosecutorial supervision) על ניהול תיקים פליליים מנע ממנהלי החקירה הפוליטית כל מעשים שרירותיים במידה וירצו לבצעם כדי להילחם במהפכנים. הפיקוח מצידה של התביעה על שמירה על נורמות החוק היה נוקשה. היא דחתה את דרישות של מנהלי החקירה הפוליטית שרצו לפתוח בחקירה פלילית נגד המהפכנים בהיותה סבורה כי הראיות האמיתיות שהושגו אינן מספיקות להרשעתם. בית המשפט הרוסי קבע רף הוכחה גבוה על מנת להרשיע חשודים בפעילות מהפכנית.

השלטונות המנועים מלהעמיד את המהפכנים – מועמדים ל-דומה לדין עשו שימוש בגירושים אדמיניסטרטיביים נגדם כדי לשבש את תפקודו של הארגון המהפכני. אמנם גרוש לא הביא לשלילת זכות הבחירה, יתרה מזו הוא הגדיל את סיכוייו של המועמד להיבחר ל-דומה, כתוצאה מכך שהוא כמגורש נעשה פופולרי בקרב מתנגדי משטר. המהפכנים אחדים נבחרו ל-דומה בהיותם בכלא.

כמו במקרה של הקדטים הצטמצם מספר המהפכנים ב-דומה לא בעקבות הרדיפות והפרשנויות של סנאט, אלא כתוצאה משינוי חוק הבחירות שהפחית את מספר הבוחרים שהצביעו עבורם.

ההערכות הפסיכולוגיות השונות שהוענקו על ידי השלטונות לקדטים והמהפכנים באו לידי ביטוי, בין היתר, ביחס שונה שלהם כלפי הזרמים הפוליטיים האלה בכלל ובמהלך הבחירות ל-דומה בפרט. למרות הצהרותיו של ראש הממשלה סטולין הקדטים לא נתפסו על ידי השלטונות כמהפכנים, דבר שהתבטא בכך שהם הואשמו לפי סעיף 124 ולא לפי סעיף 102 לחוק העונשין כמו רוב הסוציאל-דמוקרטים והסוציאל-רבולוציונרים. הסעיף 124 קבע עונש עד שנת מאסר במבצר (תנאים במבצר היו קלים יותר מאשר בכלא) בגין השתייכות ל"ארגון אסור לפי חוק" בעוד שהסעיף 102 קבע עונש עד שמונה שנות של עבודת פרך (קטורגה) או עבודת פרך קבועה בגין הנסיון לשנות את צורת השלטון בכוח. מאלה שהורשעו לפי סעיף 102 שללו את כל הזכויות ובין היתר זכות הבחירה (מוות אזרחי). רק מהקדטים שחתמו על כרזת ויבורג שלל בית משפט את זכות הבחירה. מחלקת המשטרה הבדילה בין הקדטים למהפכנים במהלך בחירות ל-דומה. הקדטים שנעצרו בשל הפצת עלוני תעמולה במהלך הבחירות שוחררו כעבור זמן מסויים, בעוד שהמהפכנים הועברו עם כל חומריהם המפליליים למנהל הז'נדרמריה והיו מיועדים לגירוש. לאחר שהמשטרה ביצעה חיפושים במערכות העיתונים של הקדטים, העיתונים המשיכו לצאת לאור, בעוד שעיתונים של המהפכנים נסגרו.

במהלך כהונת ה-דומה הראשונה הממשלה הייתה עדה לתעמולה מהפכנית של חברי ה-דומה. מהפכנים – חברי ה-דומה קראו למיגור המשטר הקיים, בלי להצביע על הדרך שבאמצעותה הם חתרו להשיג את המטרה הזאת וגם השתמשו במילים מעליבות ופוגעניות כלפי הממשלה. במחלקת המשטרה כשקיבלו דיווחים על הפעילות הפושעת מסוג זה ממושלי הפלכים פנו ליעוץ משפטי כדי להעריך האם הייתה קיימת תשתית ראייתית

מספיקה כדי להביא להרשעתם של המהפכנים-חברי ה-דומה. המשפטנים סברו כי אין די בתשתית הראייתית והמליצו לאסוף ראיות נוספות. מעשי המהפכנים - חברי ה-דומה לא התאימו לקריטריונים הנוקשים לענישה שעל פיהם פעל בית המשפט הרוסי. באימפריה הרוסית המאוחרת הייתה מערכת משפט עצמאית ולא תלויה בממשלה.²

במציאות שכזו מושלי הפלכים, שהיו משוללי האפשרות לפעול דרך ערוצים משפטיים, כדי לשמור על השקט מפני התעמולה המהפכנית, בקשו משר הפנים סטוליפין רשות לעצור ולגרש את המהפכנים – חברי ה-דומה מפלכיהם. אך סטוליפין ומנהל מחלקת המשטרה אסרו על מושלי הפלכים באופן מוחלט להשתמש באמצעים כאלה, בהיותם סבורים כי הם "בלתי חוקיים".

בעקבות מחדל מצד שלטונות מקומיים, לרבות מנהלי החקירה הפוליטית המקומיים, לא עלה בידה של הממשלה למנוע את התהליך של משלוח המברקים והפריגובורים (בקשות האיכרים) על ידי האיכרים ל-דומה שיוזם ונוצל על ידי המהפכנים - חברי ה-דומה למטרת מיגור המשטר הקיים.

מדיניותם של שר הפנים סטוליפין ומנהל מחלקת המשטרה טרוסביץ' כלפי חברי ה-דומה אופיינה בכיבוד החוק. הם לא הלכו בדרך הפרת החוק למרות שהלטונות המקומיים קראו להם לנקוט בכל האמצעים כדי לשים קץ לתעמולה המהפכנית והעדיפו לתת לעקרון שלטון החוק להתגבר על האילוצים הפוליטיים. מאידך, הממשלה כתוצאה מכיבוד החוק, מצאה את עצמה חסרת אונים מפני התעמולה המהפכנית של חברי ה-דומה. פיזור ה-דומה היווה אותו האמצעי החוקי שדרכו היה אפשר לשים קץ לתעמולה המהפכנית של חבריה.

ב-דומה הרביעית התעמולה המהפכנית חזרה בקנה מידה דומה לזה של ה-דומה הראשונה. סיעת הבולשביקים ניהלה תעמולה מהפכנית ונקטה במעשים שהיו מיועדים להבעיר את אש המהפכה באמפריה. גם הפעם נאלצה הממשלה לסבול את התעמולה המהפכנית הבלתי מרוסנת של סיעת הבולשביקים בשל חוסר תשתית ראיתית המספיקה כדי להביא להרשעתם. רק כאשר סיעת הבולשביקים החלה לנהל תעמולה שמטרתה הייתה להביא לתבוסת רוסיה במלחמת העולם הראשונה, הממשלה קיבלה החלטה לעצור את אסיפת המהפכנים בה נכחו חברי סיעת הבולשביקים. בעקבות החיפוש שערכה המשטרה במקום האסיפה התגלו חומרים מפלילים למכביר שאיפשרו להרשיע את חברי סיעת הבולשביקים.

העובדה שהממשלה המשיכה לכנס את ה-דומה מעידה על כך שהיא נתפסה על ידי שהאליטה השלטת כמוסד קבע, שאין לבטלו. נסיונותיו של הקיסר ניקולאי השני לשכנע את חברי הממשלה לשנות את מעמדה של ה-דומה ממוסד מחוקק למוסד מייעץ, עלו בתוהו.

² המסקנה הזו הוסקה על סמך החומר הנחקר ואינה שוללת טענות אחרות.